

Hoofdstuk 3

De twaalf zintuigen, poorten naar de ziel

Inleiding

Een belangrijke reden waarom veel kinderen het momenteel moeilijk hebben is dat ze zich te weinig hebben kunnen verbinden met hun lichaam. Ze staan nog niet stevig genoeg in hun schoenen, of anders gezegd, ze zitten nog te veel met hun hoofdje in de wolken.

Er zijn voor dit fenomeen meerdere uitdrukkingen gevonden. Kinderen hebben moeite met de concentratie, met de zindelijkheid, met het snappen hoe je op een juiste manier contact onderhoudt, met het zelfgevoel en zeker zijn van zichzelf enzovoorts. Er lijkt tegenwoordig meer afleiding te zijn voor de kinderen waardoor ze zich onvoldoende op zichzelf kunnen richten, waardoor ze onvoldoende hun 'eigen huisje' betrekken. Hoe help je de kinderen om deze klus te volbrengen? Dat ze zich veilig voelen en zeker van zichzelf en van waaruit ze tot volgende ontwikkelingsstappen kunnen komen.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is het zinvol om naast de theorieën die de reguliere psychologie biedt, de theorie over de ontwikkeling van de twaalf zintuigen te bestuderen. Deze theorie heeft Rudolf Steiner geïntroduceerd (Steiner 1919) en is later door anderen aangevuld, onder andere Köhler (1997), Soesman (1994), Schoorel (1998) en Glöckler (1994).

Rudolf Steiner heeft het over *twaalf* zintuigen waarmee de mens de wereld waarneemt in plaats van de bekende vijf zintuigen. We kennen wel het gezegde dat iemand 'een zesde zintuig lijkt te hebben'. Daarmee wordt niet zozeer een fysiek orgaan bedoeld maar wel een gave. De twaalf zintuigen waar Steiner het over heeft zijn ook niet allen fysieke zintuigen. Het betekent niet dat de mens er opeens zeven fysieke zintuigen bij heeft gekregen. Hij geeft aan de bestaande vijf een bredere betekenis en noemt daarnaast nog een aantal zintuigen. Zo komt hij tot een twaalfstal.

Hij onderscheidt drie groepen van vier zintuigen die achtereenvolgens in de drie perioden van zeven jaar kunnen ontwikkelen (0-7 jaar, 7-14 jaar en 14-21 jaar). Elke periode staat de mens voor nieuwe ontwikkelingsstaken en de zintuigen spelen hierin een belangrijke rol. Hij noemt het de twaalf poorten van de ziel, helpers om de wereld te ontmoeten en om met de buitenwereld een relatie te krijgen.

1. De eerste vier worden de onderste vier zintuigen genoemd, de fysieke zintuigen. Ze zijn gericht op de eigen lichamelijkeheid. Het zijn de helpers om op aarde te komen en bezit te nemen van het lichaam (incarneren).
2. De tweede reeks worden de zielenzintuigen genoemd. Deze zijn bedoeld om een verhouding als mens met de wereld te krijgen. Ze zijn omgevingsgericht.
3. Het derde kwartet worden de geestelijke of sociale zintuigen genoemd. Deze zijn bedoeld om dat wat innerlijk verborgen is te kunnen openbaren.

Er is een groot verband tussen de drie kwartetten. Men dient ze daarom niet los van elkaar te zien.

Uit elk zintuig ontwikkelen zich twee vermogens, namelijk:

1. een lichamenlijk vermogen. Met ander woorden de instrumentele vermogens (zoals we dit kennen van de bekende 5 zintuigen).
2. een psychische vermogen. Hiermee worden de zielenvermogens bedoeld of anders gezegd de functionele vermogens (zoals bedoeld wordt met het zogenaamde zesde zintuig).

Zo bestaat het volgende overzicht waar nu verder op ingegaan zal worden:

- A. Fysieke zintuigen (0-7 jaar):
 - 1. Tast-zin
 - 2. Levens-zin
 - 3. Zelfbeweging-zin
 - 4. Evenwicht-zin

- B. Ziele zintuigen (7-14 jaar):
 - 5. Reuk-zin
 - 6. Smaak-zin
 - 7. Kleuren (gezicht)-zin
 - 8. Temperatuur (warmte)-zin

- C. Geestelijke of sociale zintuigen (14-21 jaar):
 - 9. Toon (gehoor)-zin
 - 10. Woord (taal, spraak)-zin
 - 11. Gedachten (betekenis, voorstelling, denk)-zin
 - 12. Ik-zin (stijl)

De ontwikkeling van de eerste 4 zintuigen komt aan bod aan de hand van een aantal vragen:

- 1. Herkenbaarheid: hoe drukt dit zintuig zich lichamelijk en psychisch uit?
- 2. Ontwikkeling: hoe ontwikkelt dit zintuig zich het beste?
- 3. Pathogene situatie: waardoor kan deze ontwikkeling haperen en wat kunnen hiervan de gevolgen zijn?
- 4. Begeleiding en behandeling: wat kun je doen als er achterstand is opgetreden?

Daarna wordt ingegaan op de ontwikkeling van de andere zintuigen. Dit zal korter zijn omdat de onderste 4 zintuigen de basis leggen voor de verdere ontwikkeling.

3. A. De fysieke zintuigen

1. De tastzin

Herkenbaarheid

Als we het over het zintuig 'zien' hebben, weten we dat we hiermee de ogen bedoelen. Het werkteerrein van de tastzin ligt aan de oppervlakte van het hele lichaam. Het gaat om grensbeleving, het biedt de contouren en daarmee geeft het zekerheid. Deze ontwikkeling is nodig om een gewaarwording te krijgen van het 'zijn als zodanig', om in een directe ontmoeting het vreemde als vreemd te identificeren en toch gelijktijdig het wezen en de eigenheid ervan zorgvuldig 'af te tasten'. Het is nodig voor een realiteitsbesef, het beoordelen van de kwaliteiten, een bewuste oordeelsvorming, een fingerspitzengefühl en je omhuld te voelen. Dit is de basis voor het ontwikkelen van verdere vaardigheden waaronder het rekening houden met anderen.

Ontwikkeling

Kinderen worden met verschillende tast-zin kwaliteiten geboren. Als een kind b.v. eczeem heeft, zal de aanraking door hem of haar anders worden ervaren dan als de huid zacht is. Los van deze kindeigen kwaliteiten hebben de ouders ook invloed op de verdere ontwikkeling van de tastzin. Wat helpt dan?

Men helpt dit te ontwikkelen door een goede omhulling van het kind, behoedzaam en aandachtig huidcontact, prettige kleding, speelgoed van natuurlijk materiaal, gezonde voeding

en een warme omgeving. Dit betreft vooral de fysiek verzorging. Daarnaast is van belang om het kind vertrouwen te geven, zelfvertrouwen te laten opdoen in het eigen lichaam en baas in eigen lijf te laten zijn (niet b.v. eten door de mond duwen als het kind niet wil eten). Spelletjes waarbij gekieteld wordt, waar de grens van de ander nauwlettend in de gaten wordt gehouden (dus niet doorgaan als het kind het niet meer leuk vindt). Het is van belang dat de verzorger zelf ook zijn grenzen aangeeft. De houding behoort respectvol te zijn: “ik ben ik en jij bent jij”. Dit geldt dus ook voor het respecteren van de grens van het kind dat zijn grens (letterlijk en figuurlijk).

Pathogene situatie

Het is mogelijk dat de tastzin, de grensbeleving, te zwak aangesproken wordt, bijvoorbeeld door verwaarlozing ervan. Net als zoveel andere ontwikkelingsgebieden heeft de tastzin wel ‘oefenstof’ nodig om tot groei te komen. We ontwikkelen ons aan de weerstand en dit vraagt een juiste afstemming, dus niet te weinig maar ook niet teveel. Als kinderen niets in de weg wordt gelegd, wordt er dus te weinig geoefend en leren ze een te zwakke grensbeleving aan.

Wordt hun grens juist overschreden door overprikkeling (teveel indrukken zoals geluid, licht, geur, sfeer, stemming etc), of zelfs door verbaal of non-verbaal geweld (incest), dan kan er een zelfde soort gevoel van grenzeloosheid ontstaan.

Waar zie je dit dan aan? Als de tast-zin niet goed tot stand komt ontstaat er op de eerste plaats angst om in de steek gelaten te worden. Bij een goede ontwikkeling ontstaat er een ‘veilig thuisgevoel’. Er kan een angst voor nabijheid zijn, angst om kwetsbaarheid te tonen, verlegenheid, weerloosheid en inslaapproblemen vanwege de onzekerheid. Kan het kind zijn grens goed onderscheiden of overschrijdt hij dit steeds bij de ander? Er kunnen zelfs op fysiek gebied klachten ontstaan (als daar al gevoeligheid voor is) zoals bronchitis, blaas- of stofwisselingsproblemen. Bij een volwassene kan het een bron zijn van automutilatie.

Begeleiding en behandeling

Als eerste wordt verwezen naar hoe de tastzin zich optimaal kan ontwikkelen. Dit is ten eerste van groot belang. Dit kan geïntensiveerd worden. De opvoeding dient met extra innerlijke betrokkenheid gedaan te worden met veel echte nabijheid. Daarnaast kunnen extra handelingen verricht worden zoals het doen van inwrijvingen (door de ouders/verzorgers of door een fysiotherapeut). Een voetenbad op het einde van de dag en krachtig afdrogen en daarna insmeren met olie. De tastwaarneming kan bijvoorbeeld gestimuleerd worden door met de voeten voorwerpen raden. Jonge kinderen worden ook wel ingebakerd, waardoor ze een sterke grensbeleving ervaren. Dit brengt ze uiteindelijk meer in hun eigen lijfje.

2. De levenszin:

Herkenbaarheid

Het werkterrein van de levenszin is vooral de ervaring van de lijfelijkheid en hoe iemand zich voelt. De eerste zelfwaarneming gaat via de levenszin waardoor iemand zich al dan niet als een eenheid leert ervaren, als een eigen identiteit. Het begin van de belangrijke woorden “ik ben”. Het is ook het gebied waar de pijn wordt waargenomen. Dit fenomeen dient letterlijk en figuurlijk te worden gezien. Pijn is een zeer belangrijke aangelegenheid voor de verdere ontwikkeling. Want berust niet alle bekering op pijn? Zo leer je wat wel of niet hoort. Zonder pijn geen ontwikkeling. Pijn geeft oriëntatie. Mogen kinderen nog pijn hebben? Als we zelf niet lijden kunnen we niet medelijden.

De levenszin is belangrijk voor de existentiële zekerheid in onszelf. Als dit goed ontwikkelt, is deze doortrokken van behaaglijkheid. Hierdoor is iemand in staat om grote en kleine irritaties te onderscheiden. Het is nodig voor innerlijke rust, eerbied en geduld.

Ontwikkeling

Als eerste is het van belang dat wat het lichaam ín gaat van goede kwaliteit is. Dit is dus een stapje verder dan bij de tastzin, waar de kwaliteit van datgene wat tot de grens komt, zo zuiver mogelijk dient te zijn. Maar ook de omstandigheden daarbuiten dienen goed te zijn zoals warmte en goede kleding. Hieruit blijkt dat alles met elkaar te maken heeft. De handelingen dienen zorgzaam te zijn, de ouder moet er innerlijk bij zijn. Een goed ritme zorgt voor een regelmatige stofwisseling. Dit geeft basisveiligheid. Het kind heeft er veel aan als de ouder ook voor een goede levenszin (en moraliteit) zorgt. De slaap van het kind dient verzorgd te worden. In de pedagogiek mag een houding zijn waar ‘pijn’ niet erg gevonden wordt (een huiluurtje, een frustratie enzovoorts).

Pathogene situatie

Ook hier geldt weer dat het kind vanuit zichzelf op fysiek gebied irritaties kan hebben, b.v. hoofdpijn, darmklachten enzovoorts. We kunnen ons voorstellen dat dit ten koste gaat van de behaaglijkheid. Daarnaast kunnen er omstandigheden buiten het kind zijn waardoor er onrust ontstaat. Bijvoorbeeld doordat het kind steeds uit het ritme gehaald wordt, onverteerbare indrukken moet verwerken of steeds alert moet zijn voor wat er kan gebeuren. Het kind komt onvoldoende in een ruststand, in een ‘uitbuik-sfeer’, zoals we dit kennen als we lekker gegeten hebben. Wie van ons kan nog goed uitbuiken? Of vliegen we snel naar de volgende activiteit? Als dit teveel gebeurt kún je op een gegeven moment niet meer in de ruststand terechtkomen. Dit is vaak een oorzaak van burnoutproblematiek. Ieder gevoel van lichamenlijk onbehagen (door wat voor omstandigheden dan ook) kan op de levenszin desoriënterend werken. Als dit teveel gebeurt kan dit leiden tot concrete waarnemingsstoornissen.

Waar zie je dit dan aan? Als de levenszin niet goed tot ontwikkeling komt zie je als eerste twijfel, schaamte, hyperactiviteit en het gevoel ongewenst te zijn. Daartegenover staat het ‘welbehagen’ als alles wel goed is ontwikkeld. Als het kind dit laatste niet kent zal hij een hekel krijgen aan rust. Dan zal hij namelijk zijn gestoorde levenszin voelen (onbehagen) en zal dit afweren met hyperactiviteit, rennen, frunniken, grimassen (tics), zoetigheid eten, masturberen en dergelijke. Overigens kunnen deze kinderen, en later als volwassenen, soms verrassend origineel en flitsend zijn.

Begeleiding en behandeling

Als eerste dient het wezen van het kind geaccepteerd te worden. Ze lokken de afwijzing zo vaak uit door hun drukke gedrag. Daardoor worden we op het verkeerde spoor gezet en gaan we het kind bovenmatig corrigeren en in feite afwijzen. Dit versterkt het gevoel van schaamte en ongewenstheid alleen nog maar meer. We vallen samen met het kind in een onbedoelde valkuil. Het is van belang om dit in de gaten te hebben. Er kan extra gewerkt worden aan de omstandigheden, die hiervoor beschreven zijn, waardoor de levenszin tot zijn recht kan komen. Daarnaast kan gewerkt worden aan het herstellen van de lichamenlijk organisatie door bijvoorbeeld ritmische massage en met pakkingen (uitwendige therapie). Dit kan de fysiotherapeut doen, maar de ouders kunnen hierin ook getraind worden. Overigens blijkt dat de houding van de ouders/verzorgers altijd heilzaam kan werken, iets waar we ons als ouders zelf in kunnen ontwikkelen. Het valt niet altijd mee om het kind met het nodige geduld en eerbied tegemoet te treden. Zo zijn onze kinderen ook voor ons weer kansen om ons te ontwikkelen.

3. De zelfbewegingszin:

Herkenbaarheid

Hier gaat het vooral om het gevoel dat je hebt dat je van binnenuit beweegt. Het heeft te maken met alles wat zich in ons ledenmaten-spierstelsel afspeelt. Wanneer we bewegen

nemen we dit onbewust waar. Zonder dat we het beseffen vinden er ontzettend veel complementaire bewegingsimpulsen in ons spierstelsel plaats. Het bewegingsapparaat is wat dat betreft een ingenieus samenwerkend geheel. Het ene reageert op het andere en er is veel afstemming tussen de verschillende spieren en ledematen. Dit valt al snel op te merken als je b.v. een zere knie hebt en door het ontzien een paar dagen later een zere rug krijgt omdat je anders bent gaan lopen. Dit komt in zeer verfijnde vorm ook voor. Dit betreft het fysieke functioneren.

Als we de uitwerking op het psychische gebied voor ogen nemen, zien we dat een goed ontwikkelde zelfbewegingszin helpt om tot een juiste afstemming te komen in het sociale leven. Je zou echter ook kunnen zeggen dat een goede afstemming in de omgeving een basis kan zijn voor een goede afstemming op fysiek niveau.

De bewegingszin roept een gewaarwording van vrijheid op, wat je eigenlijk pas ervaart als je onvrij bent wanneer dit niet goed verloopt. Vanuit deze vrijheid kan iemand zich flexibel en initiatiefrijk voelen. Het kan de mens later helpen bij 'zijn kompas' te komen, een doel waar te nemen en zich daarop te richten.

Ontwikkeling

Naast dat het goed is dat het opgroeiende kind zelf kan bewegen is het van belang om dat het in een omgeving opgroeit waarin bewegingen van anderen waargenomen kunnen worden. Ook hier is de kwaliteit weer van belang. Bewegingen zouden bijvoorbeeld vloeiend en niet te schokkerig moeten zijn, zoals bijvoorbeeld het ruisen van de bomen of het kloven van houtblokken. Spelletjes waarin beweging voorkomt zijn ook van belang. Huppelen, rennen, klimmen of dans. Goede nachtrust is ook belangrijk, evenals gewone rust overdag want voor iedere waarneming is stilstand en rust nodig. Hulp bieden bij het overzien van situaties en bewust betrekken bij het gebeuren van alledag. Matigend, harmoniserend en overzichtelijk stilstaan bij emoties (in evenwicht brengen) waardoor het kind in zijn zielenleven een grondstemming van betrouwbaarheid, zelfstandigheid en consistentie krijgt. Hoe is de beweging tussen de gezinsleden? Is er voorspelbaarheid en evenwicht of zijn de bewegingen plotseling en kan het kind de verbindingen niet leggen? Staan de acties op zichzelf en is er geen logische lijn tussen de gebeurtenissen?

Pathogene situatie

Bij overbelasting of juist onderstimulering laten de complementaire impulsen het afweten en vermindert de fijne afstemming. Er kan sprake zijn van onderstimulatie als het kind te weinig tot eigen beweging kan komen of dat het nauwelijks in aanraking komt met activiteit van anderen in zijn omgeving. Een vraag die naar aanleiding hiervan wel eens wordt gesteld is in hoeverre kinderen met een lichamelijke beperking tot een goede zelfbewegingszin kunnen komen. Er lijkt achterstand te kunnen ontstaan door hun beperkingen. Dit hoeft echter niet. Immers, er kan op kleine schaal activiteit ondernomen worden, waarbij het van belang is dat kinderen in aanraking komen met bewegingen van anderen om hen heen, fysiek en sociaal. Op dit gebied is er dus veel te doen. Het kan helpen om hier meer bewustzijn voor te ontwikkelen.

Overbelasting kan plaatsvinden bij te veel of te sterke indrukken. Voorbeelden zijn dat een kind te vroeg voor een televisie of radio gezet wordt of dat het voortdurend verandering van omgeving meemaakt door bijvoorbeeld veel reizen. Op psychisch gebied kunnen de indrukken ook te overweldigend zijn doordat het kind getuige is van relationele problemen van de ouders, intimidatie, driftig gedrag of mishandeling.

Waar zie je dit dan aan? Het kind mist soms letterlijk de souplesse om mee te komen in de bewegingen. Dit kan fysiek opgemerkt worden. Meestal liggen andere oorzaken hier ook aan ten grondslag, bijvoorbeeld bij dyspraxie.

Op het psychische gebied zien we dat het kind in een verdrietige, tobrende stemming kan verkeren. Het lijkt zich buitengesloten te voelen van het leven en van de wereld. Het voelt zich machteloos en moedeloos. Dit is anders dan het angstige kind. Het kind met deze problematiek begrijpt niet wat er gebeurt en heeft het gevoel er niet bij te horen. Dit kind kan zelfs dom overkomen, maar is het niet! Het mist eenvoudigweg het inlevingsvermogen ten aanzien van het procesmatige. Hierdoor slaat het de plank mis en mist het de boot. Het heeft geen balans en deint teveel mee met de ander. Het is schrikachtig doordat zijn oriëntatiepunt is overschreden. Het speelt dan maar alleen en doet het spel mechanisch. Het staart in de verte en praat in zichzelf. De 'kleur van de vrijheid' ontbreekt.

Begeleiding en behandeling

Hoe krijg je het kind weer in beweging? Letterlijk door extra beweging in te lassen in de dagelijkse activiteiten of het in aanraking te laten komen met goede bewegingen van anderen. In therapeutische zin kan bewegingstherapie, euritmie en ergotherapie zinvol zijn. Op psychisch gebied is het de kunst om het kind weer het overzicht te laten krijgen van de wereld om zich heen. Daarvoor dient het betrokken te worden bij alles wat we doen. Uitleg over oorzaak-gevolg, zodat het niet meer die 'onbegrijpende toeschouwer' is. Dit kan ook op een speelse manier gedaan worden, bijvoorbeeld door met het kind brood te bakken, te werken met wol of feulletons voor te lezen. Wat ook therapeutisch werkt is langdurig eenzelfde route te wandelen en telkens op een punt stil te staan en te kijken wat er precies in de natuur verandert (voor het waarnemen). Kan het kind weer enthousiast gemaakt worden voor de wereld om hem heen? Er dient geïnvesteerd te worden in hoe de mensen om hem heen met elkaar omgaan.

4. Evenwichtszin:

Herkenbaarheid

Dit zintuig hangt nauw samen met de zelfbewegingszin. Evenwicht is nodig voor de complementaire bewegingsimpulsen. Het wordt ook wel het eindstadium van de eerste drie zintuigen genoemd. Evenwicht is nodig om te onderscheiden of we staan of liggen. Het helpt ons het verschil te beleven tussen boven-onder, links-rechts en voor-achter. Het helpt waar te nemen hoe we onszelf in evenwicht houden. Dit werkt ook psychisch. Als de onderste ledematen in harmonie zijn met de bovenste helpt dit het afwegen, oordelen, het zoeken naar balans en de rechtvaardigheid. Je neemt op gepaste wijze de ruimte in. Ben je uit evenwicht dan neem je te veel ruimte in. Dit alles heeft verstrekkende gevolgen voor het psychische evenwicht. Hierover is het volgende overzicht te geven:

Dragers van de menselijke zielenkrachten, driedimensionaal gezien:

Denken	links-rechts	afwegen/spiegelen	oordeelvormend
Voelen	boven-onder	meebewegen	evenwicht
Willen	voor-achter	kiezen	sociaal

Ontwikkeling

De evenwichtszin kan dus gezien worden als het sluitstuk. Dit heeft zich goed kunnen ontwikkelen als de eerste drie ook goed zijn ontwikkeld. Belangrijkste thema is verder de aanwezigheid van evenwicht. Kan er letterlijk geoefend worden met evenwichtsspelletjes? Of wordt het kind angstig toegeroepen als het bezig is met het klimmen in een klimrek of een boom? Gun je het kind het evenwicht te zoeken tussen links en rechts als het leert fietsen? Het is van belang dat het kind vertrouwen krijgt in zichzelf door op lichamelijk en psychisch gebied veilig te kunnen experimenteren.

Daarnaast dient er ook evenwicht in zijn omgeving te zijn. Natuurlijk is er overal wel eens wat en hebben ouders ook wel eens onevenwichtige dagen. Maar zijn ze in staat, als ze bijvoorbeeld humeurig zijn, om het kind evengoed veiligheid te bieden door er bijvoorbeeld iets over te zeggen in de trant van: “vandaag heb ik wel een hele chagrijnige dag”. We helpen het kind evenwichtig te worden naarmate we dit zelf kunnen zijn.

Pathogene situatie

Ten eerste kan er zich een achterstand ontwikkelen als de eerder genoemde zintuigen te weinig ontwikkeld zijn. Daarnaast is de vraag relevant of er voldoende met evenwicht is geoefend en of de omgeving evenwichtig was. Kunnen de verzorgers het kind vertrouwen schenken en de eigenwaarde stimuleren? Ook hier is dit proces natuurlijk mede afhankelijk van de mogelijkheden vanuit het kind zelf. Als de aanleg voor coördinatie en afstemming minder goed aanwezig is, komt dit moeizamer tot stand. Toch moeten we weten dat, net als bij de zelfbewegingszin, extra stimulans veel goeds kan doen, ook al blijft er op lichamelijk gebied dan achterstand zichtbaar. Dit hoeft geenszins te betekenen dat deze kinderen psychisch onevenwichtig worden. Dit geldt ook voor het kind dat aanleg heeft voor psychische onevenwichtigheid. Dit kan onder andere gemeten worden in een psychologisch onderzoek. Maar ook hier geldt weer dat extra stimulans veel kan betekenen voor een evenwichtige persoonlijkheidsontwikkeling. De leervermogens staan in principe los van de ontwikkeling van de persoonlijkheid. Ondanks lichamelijke, intellectuele en/of psychiatrische beperkingen is het de kunst om de mens in de gelegenheid te stellen zijn persoonlijkheidsontwikkeling evenwichtig te laten verlopen.

Waar zie je aan als dit zintuig zich niet goed heeft ontwikkeld? Het latente trauma vanuit dit perspectief is de weerzin om er nog langer te zijn. “Was ik maar dood”, wordt dan gezegd. Deze gewaarwording kennen we als we wel eens zeeziek zijn geweest. In extreme situaties kan zelfs een drang ontstaan naar zelfvernietiging. Dit kan voorafgegaan worden door faalangst en het missen van eigenwaarde. Op sociaal gebied lukt het niet en er is geen stabiliteit. Het centrale thema is het gemis aan evenwichtigheid, op lichamelijk en psychisch gebied.

Begeleiding en behandeling

Hiervoor kan verwezen worden naar de eerder beschreven behandeladviezen ter bevordering van de eerste drie zintuigen. Daarnaast is het van belang om vertrouwen te wekken, bijvoorbeeld in het creatieve vermogen van hun handen. Ook is het goed om succeservaringen op te doen.

Samenvattend:

<u>Zintuig:</u>	<u>werking:</u>	<u>onvoldoende ontwikkeld:</u>
Tastzin	geborgenheid (ik heb mijn lichaam)	angst
Levenszin	welbehagen (ik ben mijn lichaam)	schaamte/druk
Bewegingszin	gevoel van vrijheid (mijn lichaam is geen belemmering)	achteloosheid
Evenwichtszin	uniciteit (ik ben een ik)	zelfvernietiging

De ontwikkeling van deze eerste vier zintuigen en het effect hiervan op de psychisch-lichamelijke ontwikkeling kan aanvullend gebruikt worden in de theorie over de hechting. Hiermee wordt duidelijk hoe het één met het ander te maken heeft. Een optimale

zintuigontwikkeling kan verregaande gevolgen hebben voor de verdere ontwikkeling van het kind, dus ook voor de relatievorming (zie verder het hoofdstuk over hechting en persoonlijkheidsvorming).

Hieronder volgt een koppeling tussen hechtingstheorie en de vier onderste zintuigen:

- Fase 1. Er mogen zijn versus er niet mogen zijn. Is het kind voldoende omhuld? Is de tastzin voldoende ontwikkeld?
- Fase 2. Toevertrouwen versus wantrouwen. Ben (Voel je) je welkom? Hoe zit het met de levenszin?
- Fase 3. Zelfvertrouwen versus onzekerheid. Heb je vertrouwen in de relatie? Durf je eropuit te gaan? Is er bewegingszin ontstaan?
- Fase 4. Loslaten versus verliezen. Kan het kind onafhankelijk zijn, hoe is de basic trust? Is er object constancy en later object representation? Is er evenwicht?
- Fase 5. Creatief zijn versus machteloosheid. Hoe zit het met de zelfrealisatie? Dit is de overgang naar de tweede zevenjaarsfase. We zien dat in die fase meer de sociale zintuigen kunnen ontwikkelen. Hierover nu meer.

3. B. De ziele zintuigen

Het tweede viertal zintuigen zijn de vier poorten van de ziel met betrekking tot de verhouding van de mens tot de wereld. Ze zijn omgevingsgericht. De werkelijkheid toont zich in deze fase in haar meest directe gedaante. Kloppen de indrukken die opgedaan worden? Dit is namelijk zo ontzettend belangrijk. De gebeurtenissen dienen doorzichtig, transparant en congruent te zijn. Dubbele boodschappen, bijvoorbeeld waarin enerzijds klinkt dat het kind iets leuks heeft gemaakt, maar waar anderzijds de draak mee wordt gestoken, zijn slecht voor de ontwikkeling van deze kwaliteiten. We ervaren dit heel sterk bij het kind van ongeveer negen jaar. Nam het kind tot dan toe veel indrukken als waarheid aan, daarna lijken het de schellen van de ogen te vallen en wil het de echte waarheid weten. We hebben als opvoeders een grote verantwoordelijkheid om die echte waarheid ook voor te doen en voor te leven.

Midden in die tweede leeftijdsfase van zeven jaar (7-14 jaar) zit dus zo'n moment dat het er op aan komt. "Is het echt wat ik zie, ben jij werkelijk diegene waarvan ik aannam dat je was?", zijn vragen die het kind van negen innerlijk aan de ander stelt. Vaak komt het bedrogen uit waardoor het kind allerlei stemmingswisselingen kan ontwikkelen (Koepke, 1990).

De ontwikkeling van deze omgevingsgerichte zintuigen is nodig voor het afstemmen van het individu op de buitenwereld. Ze zijn niet zoals de onderste vier zintuigen gericht op het eigen bestaan, maar zij gaan een interactie aan met de omgeving. Het zijn de fundamenten voor het sociale bestaan. Ook deze zintuigen werken vormend ten aanzien van de persoonlijkheid.

5. De reuk is niet alleen het zintuig om letterlijk goed te ruiken maar ook figuurlijk nodig voor de moraliteit, 'daar zit een luchtje aan' of 'ijdele roem stinkt'.

Is een kind in de gelegenheid geweest om alle 'geurelementen' tot hem door te laten dringen? Ruiken is het naar binnen halen van de buitenwereld. Heeft dit een 'goede geur' gehad? In het tiende levensjaar lijkt het kind een extra fijne neus te ontwikkelen voor sociale interacties.

6. De smaak geeft de psychische kwaliteit om onderscheid te kunnen maken tussen gezond en ongezond. Is iets zoet, zout, zuur of bitter? Kun je een bittere pil verdragen (net als de pijn van de levenszin)? Heeft iemand een goede smaak? Of is dit verminderd door 'alle zoetigheid des levens'? Krijgt het kind in deze periode de normale kost voorgeschoteld, zowel in fysieke

zin als psychische zin? Het kan niet anders dat daar verschillende smaken tussen zaten, onder andere bittere. Wat was de verhouding? Hoe is hiermee omgegaan?

7. Het zien geeft de mens het vermogen om te ‘denken in zijn ogen’. Het is een alomvattend zintuig, een basis voor innerlijke ontmoeting. Het zorgt voor een bewuste confrontatie met de omgeving. Heeft het kind ook dingen gezien die niet kloppen? Bijvoorbeeld dat de vader loog en dat zijn moeder dit niet zag. Of dat mensen anders deden dan wat ze in woorden voorhielden?

8. De warmtezin levert ons het vermogen om ergens warm voor te lopen. Kan iets onze belangstelling hebben? Het bepaalt mede de mate van initiatief nemen of de terughouding ten opzichte van de omgeving, van de moed of de lafheid. Zaten er in de opvoeding fysieke warmte-elementen, zoals warmte- en koude ervaringen met het eten, uit school komen en dan een kopje thee e.d.? Maar ook de warmte tussen de mensen is van belang om dit mee te voelen en te ervaren. Kunnen de ouders een beetje knuffelen met elkaar en met de kinderen?

Deze vier zielenzintuigen stellen het kind in staat om een onderscheid te maken tussen waarheid en ‘valsheid in geschrifte’. Kon bij de eerste vier zintuigen de link naar de hechtingstheorie gelegd worden, de ontwikkeling van deze vier zintuigen kunnen in verband worden gebracht met theorieën over de ontwikkeling van persoonlijkheidsproblemen. Een mens kan voor ons vreemd over komen omdat hij/zij geheel andere referenties heeft. Deze zijn gebaseerd op ervaringen die onjuist, oneerlijk en paradoxaal waren. De mind (het denken) of anders gezegd, de mentale representaties zijn verstoord geraakt. Het objectieve reflecteren, met het onder ogen zien van het eigen aandeel, is nooit goed ontwikkeld. Dit is ook niet goed voorgedaan. Dit heeft dus verre gaande consequenties voor de persoonlijkheidsontwikkeling en daardoor voor de samenleving.

3. C. De geestelijke of sociale zintuigen

Deze zintuigen zijn gericht op het innerlijke, het verborgene en maken dit openbaar. Ook hier is weer een onderscheid aan te brengen tussen een instrumentale kant (dat wil zeggen de meer lichamelijke kant en de waarnemingsinhoud) en een functionele kant (dat wil zeggen meer een psychisch/ziele vermogen).

9. De gehoorzin (de toonzin) kan bijvoorbeeld instrumentaal aan de muziek ontwaken. Aan de ene kant door muziek van popgroepen te horen en aan de andere kant door zelf muziek te maken. Wat is de geest achter de muziek? Maar muziek is nog iets anders dan de taal. Kun je tussen de regels door luisteren om te bevatten wat er eigenlijk wordt bedoeld? De toonzin wordt in de vroegtijdige ontwikkeling van het kind voorbereid door de evenwichtszin. Komt de jongere genoeg in aanraking met ‘de tonen’ in het leven? Is dit zintuig goed afgestemd en kan het de consonanten van de dissonanten onderscheiden?

10. De woordzin (de taal- en de spraakzin) zorgt voor het scheppende element. De voorbereiding wordt gemaakt met de bewegingszin. Is de jongere een spreker? Kan hij met overtuiging ‘het hemelse op aarde brengen’ met zijn idealen? In deze periode schrijven jongeren gedichten of proclameren zij luidkeels wat zij ervan vinden waarvoor ze willen gaan.

11. De gedachtenzin (de betekenis-, voorstellings- of denkszin) is nodig om het gevoel voor de waarheid te ontwikkelen. En dat kan alleen maar via de pijnwaarneming (de levenszin). Steiner zegt: “Wijsheid is uitgekristalliseerde smart”. Ben je op zoek naar de waarheid? “Wat

is de zin van....?”, vragen jongeren zich op die leeftijd af. Ze verdiepen zich in filosofische vraagstukken en discussiëren met vrienden hierover. Het debat is gaande.

12. De ik-zin (stijl) tenslotte scherpt het vermogen aan om waar te nemen of je een persoonlijkheid tegenover je hebt. Wie is de ander? Dit ontdek je o.a. door het gesprek waar wakkerheid bij nodig is. Neem je de ik waar bij de ander? De wel of niet ontwikkelde ik-zin kan als een eindstadium gezien worden van de ontwikkeling van het twaalftal zintuigen tot dan toe. De jongere is nu steeds meer zelf een persoonlijkheid. Hij stelt zich existentiële vragen over de ander, zoals: “staat de ander écht voor zijn gedachtengoed of zegt hij zus en dóet hij zo?”

Het gaat om de fijne afstemming, het ‘fingerspitzengefühl’. Dit wil zeggen dat je weet waar de grenzen liggen bij de ander, hoeveel woorden jij kan zeggen om vervolgens de ander weer de gelegenheid te geven om iets te zeggen, dat je ruimte kan geven om het ik van de ander tot verschijning kan laten komen?

Ten slotte: de ontwikkeling van de zintuigen gaat met vallen en opstaan. Het is het instrumentarium voor de verdere ontwikkeling van de ziel. Als de leeftijd van circa 21 jaar is bereikt ontwikkelt het ik zich verder door de klussen die het tegenkomt en opneemt. Dat 21ste jaar is een belangrijk moment in het leven van de mens. Is het ik voldoende ingedaald in de mens om verder te gaan? Is het ik aanwezig in de drie zielenkwaliteiten die als volgt omschreven kunnen worden:

1. Ben je oprecht en waar in het denken?
2. Ben je exact in het voelen, met nuchterheid?
3. Kun je staan voor wat je wilt, voor je daden en verantwoordelijkheden?